UDK: 005:719(497.113)
Pregledni rad

UPRAVLJANJE KULTURNOM BAŠTINOM – STUDIJA SLUČAJA ALMAŠKI KRAJ U NOVOM SADU

***Violeta Đerković*[1]**
Fondacija Novi Sad – Evropska prestonica kulture
Novi Sad, Srbija

Sažetak. *Pojava novih ključnih aktera u procesima upravljanja kulturnom baštinom – građana i lokalnih zajednica, kao i njihova sve značajnija uloga u okolnostima u kojima za to iskazuju potencijal, u odnosu na doskora neupitno dominantnu ulogu institucionalnog sektora, može se nazvati kopernikanskim obrtom u oblasti zaštite kulturnog nasleđa. Porast stepena participativnosti u procesima upravljanja kulturnom baštinom prema modelu opisanom u Faro konvenciji Saveta Evrope, premda i dalje daleko od dovoljnog, ipak je vidljiv i u Srbiji. Studija slučaja koja ilustruje ovu tezu odnosi se na aktivnosti nevladine organizacije „Almašani" iz Novog Sada, osnovane 2005. godine, kao i na aktivnosti šire neformalne mreže okupljene oko ove organizacije, u periodu od osnivanja organizacije do kraja 2022. godine. U istraživanju je kao osnovni metodološki instrument*

[1] violeta.djerko@gmail.com.

primenjeno posmatranje sa učestvovanjem s obzirom na to da je autorka aktivistkinja organizacije „Almašani", a u poslednjih pet godina uključena je u te procese i kao koordinatorka Faro mreže Saveta Evrope za Srbiju i koordinatorka Kulturne stanice Svilara. Prema iskustvu „Almašana", da bi ovi procesi bili uspešni, u njihovoj osnovi treba da stoje: snažna motivacija, dobra organizovanost, fokusiranost, kulturni kapital lokalne zajednice i kontinuirana spremnost na istinski dijalog u procesima dugog trajanja kakvi su procesi upravljanja kulturnom baštinom. Ovako postavljeni, procesi podizanja nivoa svesti i zagovaranja mogu dovesti do dubinskih i vidljivih promena u oblasti upravljanja kulturnom baštinom kao što su: porast relevantnosti građana i lokalnih zajednica u procesima upravljanja kulturnom baštinom, korišćenje kulturne baštine kao sredstva za razvoj lokalne zajednice (razvoj shvaćen kao kvalitativna kategorija, nasuprot kvantitativnoj, oličenoj u rastu) i razvoj kulture dijaloga između aktera iz civilnog sektora i svih ostalih aktera, pre svega predstavnika javnog sektora (donosilaca odluka), medija i privatnog sektora.

***Ključne reči**: upravljanje kulturnom baštinom, podizanje nivoa svesti, zagovaranje, lokalna zajednica, Almaški kraj, Faro konvencija*

ISTORIJSKI OKVIR NASTANKA ALMAŠKOG KRAJA

Almaški kraj je najstariji deo današnjeg Novog Sada, nastao u 18. veku (1717/1718. godine) preseljenjem grupe sačinjene od oko četrdesetak porodica iz mesta Almaš, udaljenog od današnjeg Novog Sada oko četrdesetak kilometara, na području između Novog Sada, Temerina, Siriga i Srbobrana. Etnički sastav ovih novih stanovnika močvarnog okruženja ondašnje Racke varoši, odnosno Petrovaradinskog šanca, bio je srpski, a legenda kaže da su bežali pred besom surovog spahije, od kojeg je čak i močvarni vazduh dunavskog rukavca s pratećim bolestima bio bolji izbor (Mijatov, Popović, Đurđev 2018, 32–36).

Naselivši se na prostoru današnjeg Almaškog kraja, koji je ime dobio po mestu iz kog su novi stanovnici došli, oni su najpre sagradili crkvu od pruća i blata, koja je, čim su se ustalili, zamenjena novom crkvom. Zanimljivo je pomenuti da je nova crkva građena oko stare, kako se mogućnost bogosluženja i verskih obreda ne bi prekidala, pa je tek nakon završetka nove crkve, stara crkva, koja se nalazila u unutrašnjosti nove, bila uklonjena (Mijatov, Popović, Đurđev 2018, 39–41). Almaška crkva je od tada do danas centralni reper Almaškog kraja i njegovo simboličko i fizičko središte.

Prvi Almašani bavili su se pretežno povrtarstvom u kućama sa okućnicama seoskog tipa. Način gradnje njihovog naselja bio je zasnovan na fizičkoj strukturi tla, prateći visinske tačke na kojima je bila moguća suva gradnja (tzv. suve grede), ali i brojne vodene tokove – rukavce Dunava na koje je spomen zadržan u nazivima nekih od ulica Almaškog kraja kao što su Zemljane ćuprije i Lađarska (Đekić, Silađi 2013, 50).[2] Ovakvim tipom organske gradnje formiran nepravilan splet ulica, nalik mediteranskom, uz preovlađujući individualni tip stanovanja, do danas je ostao osnovna karakteristika onoga što čini *genius loci* Almaškog kraja, izražen često i sintagmom „selo u gradu" (Grdinić 2020, 23–24).

Potonji razvoj Almaškog kraja sadržao je i reprezentovao sve važne kulturne i istorijske slojeve razvoja grada u celosti, zadržavajući njihove manje ili više očuvane ostatke do današnjih dana. Elementi seoske arhitekture, danas očuvani u izgledu manjeg broja kuća i poslednjem preostalom trščanom krovu u Ulici Save Vukovića, građanske arhitekture oličene u nekolicini reprezentativnih kuća ovog stila gradnje, kao i industrijske arhitekture, čiji je reprezent obnovljeni objekat nekadašnje Svilare – danas jednom od najposećenijih kulturnih središta Novog Sada – predstavljaju te važne razvojne slojeve sačuvane

[2] U nekoliko članaka u zborniku *Almaški kraj*, čiji je urednik Nikola Grdinić, iz različitih perspektiva objašnjava se način nastanka Almaškog kraja i način života prvih doseljenika, ali je najsažetije i najkonkretnije opisan u sažetku priloga Mirjane Đekić i Marie Silađi.

u maloj prostorno-urbanističkoj celini u srcu grada. Zbog toga se za opis Almaškog kraja često koristi i metafora „DNK Novog Sada". Jasan vrednosni okvir materijalne i nematerijalne baštine koju je u protekla tri veka sačuvao Almaški kraj prenosio se i prenosi se s generacije na generaciju. Upravo taj intergeneracijski način prenošenja porodičnog, ali i kolektivnog sećanja i nasleđa, jedan je od osnovnih preduslova za postojanje tako koherentne i spram kulturne baštine svoga kraja vanredno senzibilisane lokalne zajednice.

NASTANAK UDRUŽENJA „ALMAŠANI" – AKTIVISTIČKA, BORBENA FAZA

Godine 2005. lokalna uprava Novog Sada pokušala je da sprovede projekat izgradnje bulevara koji bi prolazio kroz srce Almaškog kraja, pored Almaške crkve, što bi zahtevalo rušenje i izmeštanje dela kuća oko crkve. To bi nepovratno uništilo do tada već u tranzicionom periodu, devedesetih godina prošlog i početkom ovog veka, u dobroj meri devastirano graditeljsko nasleđe. Ovo je bila kap u prepunoj čaši, katalizator za protestnu akciju stanovnika Almaškog kraja. Deo lokalne zajednice okupio se najpre kao neformalna grupa, da bi ubrzo za potrebe zagovaranja sprečavanja ovog projekta bila formirana i nevladina organizacija – Udruženje „Almašani". Proces borbe za zaustavljanje ovog projekta vođen je uz podršku ljudi iz javnih institucija koji su aktivistima „Almašana" ukazivali na propuste u procedurama, formalne i suštinske greške institucija. Oni nisu bili javno vidljivi zbog mogućih posledica koje bi trpeli u svojim institucijama. U toj prvoj fazi rada udruženja, koju su „Almašani" u kasnijim samorefleksivnim fazama nazvali aktivističkom, korišćeni su i oni mediji koji su bili otvoreni za iznošenje stavova građana o razlozima protivljenja ovako nelogičnom i destruktivnom urbanističkom projektu. Za zaustavljanje projekta bila je neophodna podrška javnosti, kao i podizanje nivoa svesti o značaju kulturne baštine Almaškog kraja

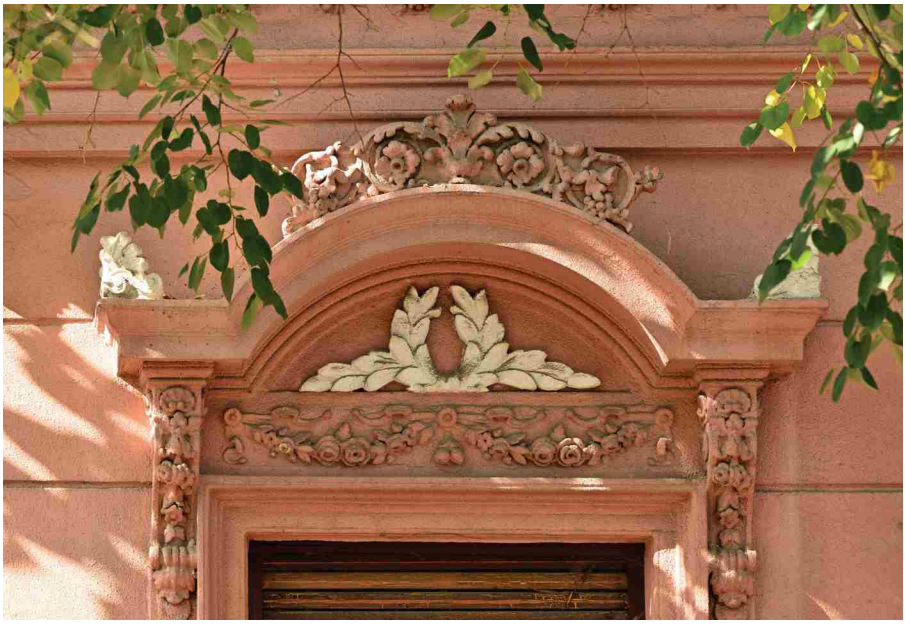

Slika 1. Detalj jedne fasade Almaškog kraja (foto: Martin Candir, 2022)

koja u tom trenutku, izvan male grupe lokalne zajednice i dela stručne javnosti, gotovo da nije ni postojala. Za detaljan opis procesa ovde nema dovoljno prostora, ali ishod je, nakon trogodišnje borbe, bio pozitivan! Organizovana grupa građana uspela je, po dostupnim podacima prvi put, da obori projekat koji je već viđen kao usvojen. U borbi koju su akteri tada doživljavali kao borbu Davida i Golijata, pobedio je David. Bio je ovo izuzetno snažan motivacioni faktor za nastavak daljeg angažmana udruženja u drugim formama, ali povodom iste teme. Narednih nekoliko godina rada „Almašani" su posvetili prvenstveno podizanju nivoa svesti o značaju baštine Almaškog kraja u široj javnosti Novog Sada. U sažetoj analizi procesa nastanka „Almašana", pokušavajući da definišemo njegove osnovne elemente i aktere, može se navesti sledeće:

– Inicijalni motiv za formiranje Udruženja „Almašani" bila je aktivistička odbrana vitalno ugrožene kulturne baštine koja je za članove lokalne zajednice okupljene oko „Almašana" bila jedna od najviših vrednosti njihovog životnog okruženja.

– Kulturna baština se kao vrhunska vrednost u ovom delu lokalne zajednice pozicionirala intergeneracijskim transferom kroz porodično predanje, što je formiralo i emocionalnu komponentu odnosa prema baštini, koja je, nadalje, značajno uticala na stepen motivacije za borbu i njen konačan ishod. Aktivistički, borbeni period nastanka suštinski je odredio i dalji rad i razvoj aktivnosti „Almašana".

– U ukupnoj lokalnoj zajednici u tom periodu ipak nije postojao vrednosni konsenzus o nespornom primatu vrednosti kulturne baštine u odnosu na druge, recimo ekonomske faktore. Nije postojala nedvosmislena i jasna svest o značaju kulturne baštine i o mogućnostima njene valorizacije. To potvrđuju rezultati istraživanja agencije „Scan" iz 2007. godine koji pokazuju da je znatan deo stanovnika Almaškog kraja bio za urbanizaciju po predloženom modelu, nadajući se dobroj prodaji svojih dotrajalih kuća i dvorišnih stanova (Polić 2016, 123–124).

Ovde treba pomenuti da je nezanemarljiv deo stambenih objekata Almaškog kraja u tom periodu imao karakteristike slama, u smislu neuslovnog stanovanja u tzv. horizontalnim soliterima, kako se interno nazivaju kuće sa velikim brojem dvorišnih stanova, koji su nastali kolonizacijom nakon Drugog svetskog rata. Kako se onda dogodilo da je na kraju pobedila ideja očuvanja kulturne baštine, koja je naizgled bila u koliziji s kratkoročnim ekonomskim interesom znatnog dela stanovništva? Bez empirijskog istraživanja koje nije sprovedeno tada, ovde nam ostaju na raspolaganju analitičke pretpostavke. Jedna od njih je da je deo lokalne zajednice koji se zalagao za očuvanje kraja i vrednosti kulturne baštine u odnosu na taj drugi deo raspolagao većim kulturnim i socijalnim kapitalom u burdijeovskom značenju ovih pojmova[3] (Bordieu, Passeron 1970), koji je intenzivno koristio u procesu podizanja nivoa svesti i zagovaranja. Aktivističko jezgro „Almašana" činili su pretežno visokoobrazovani pojedinci (najuže jezgro koje je koordinisalo tadašnje

[3] S obzirom na to da sam Burdije ove pojmove nije strogo definisao za potrebe ovog rada, naveden je jedan od tekstova u kojem se prvi put pominju navedeni pojmovi.

aktivnosti sastojalo se od oko desetak aktivista), pripadnici više srednje klase i sloja stručnjaka: lekari, advokati, arhitekte i profesori. Među njima je bilo i ljudi sa nižim stepenom obrazovanja koji su bili i ostali integralni deo ove zajednice, ali su procese podizanja nivoa svesti i zagovaranja kreirali i vodili ljudi sa visokim stepenom kulturnog kapitala. Drugi razlog je snaga argumenta vrednosti kulturne baštine kao univerzalne kulturne vrednosti, koja, kada se prezentuje jasno i ubedljivo, kako je to činjeno u ovom procesu, nadjačava sve druge, manje univerzalne vrednosti i kratkoročne i partikularne interese.

RAZVOJ ZAGOVARAČKOG PROCESA ZA ZAŠTITU, OČUVANJE I REINTERPRETACIJU BAŠTINE ALMAŠKOG KRAJA

Za potrebe predstavljanja rada Udruženja „Almašani" u okviru Faro mreže Saveta Evrope, čiji je član postalo 2019. godine,[4] kroz seriju razgovora i analiza unutar aktivističkog jezgra od oko 30 aktivista sistematizovane su faze u razvoju organizacije onako kako su ih aktivisti u autorefleksivnom osvrtu videli. Treba naglasiti da je samosvest udruženja „Almašani" počela da se uspostavlja tek po okončanju aktivističke faze u radu – oko 2009. godine, a svest o postojanju različitih faza u radu „Almašana" 2011. godine, na početku dvogodišnjeg procesa izrade zbornika *Almaški kraj*, objavljenog 2013. godine. Svaki pojedinačni projekat udruženja jačao je samosvest organizacije, što je bilo od velikog značaja za internu organizaciju, kao i za uspešnu realizaciju pojedinačnih projekata. Ovo je važno istaći jer samosvest nije nešto što se podrazumeva. O tome svedoči nedostatak fotografija i arhivskog materijala iz prvog, aktivističkog perioda, kada su sva energija i fokus bili usmereni na borbu.

[4] Na ovom linku nalazi se prezentacija „Almašana" kao članova Faro mreže: https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-active-members/-/asset_publisher/E3FT1EVQJST8/content/almasani-association?inheritRedirect=false (pristup: 24. 12. 2022).

Ideja o nastavku rada organizacije s trajnije definisanim ciljevima tada još nije postojala.

FAZE U RAZVOJU „ALMAŠANA“

Kada je u pitanju razvoj „Almašana“, može se prepoznati nekoliko različitih faza.

1. Aktivistička faza (2005–2009)

Ova faza je opisana ukratko u prethodnom delu rada. Aktivistička, protestna forma nastanka značajno je uticala na dalji rad „Almašana“ i to iskustvo je bilo veoma korisno za dalju komunikaciju sa ključnim donosiocima odluka. Aktivističko, borbeno iskustvo neophodno je u procesima očuvanja baštine, imajući u vidu njenu stalnu ugroženost od raznih aktera, pre svega u oblasti graditeljskog nasleđa.

2. Faza autorefleksije (2009–2011)

Ova faza dolazi nakon velikog i za sve aktere neočekivanog uspeha prve faze, što je dovelo do elementarne vidljivosti udruženja u javnom prostoru. Građani, stručnjaci i druge organizacije počeli su u ovom periodu da se javljaju „Almašanima“ s raznim idejama i inicijativama u oblasti očuvanja kulturne baštine grada Novog Sada, percipirajući udruženje kao iskrenog, kvalitetnog i retkog aktera u ovoj oblasti koji ima kapacitet da se bori za očuvanje baštine, ugrožene pre svega neplanskim urbanizmom. Udruženje prvi put postaje svesno sebe i svoje potencijalno dugoročne uloge. Važno je napomenuti da je kod većine drugih aktera tada, pa čak i danas, u fokusu bila pre svega materijalna, i još uže – graditeljska baština. Svest o značaju nematerijalne baštine, koja se počinje razvijati kod „Almašana“ u ovom periodu, i koja je po mišljenju većine članova aktivističkog jezgra bila ključni argument u podizanju nivoa svesti opšte javnosti i u zagovaračkim procesima, ni

danas nije dovoljno razvijena kod svih aktera. Nakon prvog uspeha – sprečavanja probijanja bulevara i rušenja okolnih kuća, među aktivistima i lokalnom zajednicom, u susretu s realnim stanjem na terenu i domaćom praksom zaštite, razvila se svest o neophodnosti upoznavanja javnosti sa značajem nematerijalne baštine Almaškog kraja, jer je ona bila očigledniji, pa i značajniji argument u zalaganju za neophodnost očuvanja i za savremenu interpretaciju kulturne baštine Almaškog kraja. Značajni žitelji Almaškog kraja, značajni događaji, građevine, postali su tema kojom su „Almašani" počeli da se bave. Pored toga, nekadašnji način života običnih ljudi kao deo kulturne baštine trebalo je sačuvati od zaborava. Posebno je zanimljiv projekat „Stare priče za novo doba" u okviru kojeg su zabeležena audio-svedočenja stanovnika ovog dela grada o nekadašnjem svakodnevnom životu i običajima. Iako još ne na svesnom nivou, u aktivnostima „Almašana" u ovom periodu počela je da se ističe subjektivna interpretacija kulturne baštine, u smislu onoga šta baština znači za nas. Znatno kasnije, u fazi širenja saradnje sa ekspertima i uključivanja u Faro mrežu Saveta Evrope, osvešćen je značaj ove vrste interpretacije u održivoj zaštiti, valorizaciji i reinterpretaciji kulturnog nasleđa (Vujović 2018, 168).

3. Faza kulturne argumentacije (2012–2016)

Uvod u ovu fazu bilo je razvijanje svesti unutar aktivističkog jezgra o potrebi adekvatnog i ekspertski utemeljenog objašnjenja zbog čega je uopšte važno baviti se baštinom Almaškog kraja, čije je graditeljsko nasleđe do tada već bilo u dobroj meri narušeno. Mnogi su smatrali da se vodi unapred izgubljena bitka za nešto što je u tom trenutku ili već bilo uništeno ili je bilo na putu nepovratne devastacije. Čak i formalno dobijanje statusa zaštite za pojedine ambijentalne celine i objekte u uslovima našeg sistema zaštite, u kojima nisu postojali javni fondovi dostupni vlasnicima za održavanje objekata po visokim standardima zaštite, nije bilo, a nije ni dalje, dovoljna garancija za istinsku zaštitu.

Štaviše, to je često i bio uvod u konačno propadanje zaštićenih objekata, na kojima se nije radilo ništa i koji su ostavljeni zubu vremena, često potpomognutom probijanjem rupa na krovovima kako bi voda ubrzala proces devastacije i oslobodila investitorima parcele za gradnju višespratnica. Almašani su došli do zaključka da treba razviti svest o značaju nematerijalne baštine Almaškog kraja, koja je značajna za kulturnu baštinu grada u celosti i na taj način usmeriti pažnju javnosti i struke na ovaj deo grada. Ovu fazu „Almašani" su dugo nazivali drugim talasom razvoja udruženja, koji je na određeni način i oživeo, a možda čak i zadržao u životu Udruženje „Almašani". U ovoj fazi, udruženju pristupa grupa eksperata i aktivista okupljenih oko izrade zbornika *Almaški kraj* pod uredništvom prof. dr Nikole Grdinića. On je i autor sintagme „kulturna argumentacija", kojom je objasnio razlog objavljivanja zbornika. Objavljivanje ovog zbornika označilo je prekretnicu u radu „Almašana" na više nivoa. Dvogodišnji proces izrade zbornika, u kojem je učestvovalo oko 20 eksperata, ne samo autora članaka u zborniku, pokrenuo je novu energiju i pružio neophodnu kulturnu argumentaciju koja je neopozivo osvetlila značaj Almaškog kraja iz svih relevantnih perspektiva: istorijske, kulturološke, arhitektonske, urbanističke i običajne.

Nakon objavljivanja zbornika *Almaški kraj* svest o značaju kulturne baštine Almaškog kraja značajno raste i udruženju se javljaju novi aktivisti i saradnici. Interno se ovaj talas priključivanja aktivista naziva trećim talasom. Više intuitivno nego planski, „Almašani" se od 2014/2015. godine posvećuju aktivnostima sa decom, koje do danas ostaju jedan od najvažnijih segmenata rada u oblasti podizanja nivoa svesti. Ove aktivnosti sprovode se uglavnom u saradnji sa lokalnom školom „Ivan Gundulić" – najstarijom školom u Novom Sadu, da bi se u poslednje vreme uključila i druga lokalna škola „Đuro Daničić". Aktivnosti se sprovode uglavnom u oblasti likovne umetnosti, organizovanjem radionica za decu i umetnike, i značajno doprinose vidljivosti.

U ovom periodu uspostavlja se i saradnja sa Departmanom za arhitekturu Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu, koji se bavio studijom slučaja i regeneracijom Svilare. Na izložbi *Tri veka Almaškog kraja*, priređenoj 2017. godine, bilo je izloženo dvadesetak studentskih radova u 3D formatu s predlozima za regeneraciju Svilare kao rezultat ove saradnje. Intenzivna saradnja u ovom periodu uspostavljena je i sa Društvom arhitekata Novog Sada (DANS), čiji su pojedini članovi do danas ostali uključeni u procese koji zahtevaju stručnu obradu, kao što je pisanje primedbi na planove i sl. Uspostavljena je i saradnja sa Arhitektonskim fakultetom u Beogradu, čiji su se studenti na master smeru urbanizma bavili studijom slučaja nekadašnje Kožare, koja se nalazi preko puta Svilare. Takođe, uspostavljena je saradnja sa Centrom za arhitekturu Beograd (CAB). Potpisan je niz sporazuma o saradnji, među kojima sporazumi sa Fakultetom za sport i turizam TIMS, Akademijom umetnosti u Novom Sadu koja je podržavala projekat regeneracije Svilare, organizacijom Novosadski klub, čija je osnovna misija takođe valorizacija i prezentacija kulturne baštine Novog Sada. Sve ove saradnje i umrežavanja značajno su doprineli jačanju unutrašnjih kapaciteta „Almašana" i širenju saradničke mreže.

Posebno je važno istaći da su sve aktivnosti „Almašana", do prvog projekta „Stare priče za novo doba", koji je simbolično podržao Pokrajinski sekretarijat za turizam 2016. godine, finansirane iz ličnih sredstava članova i aktivista udruženja, iz donacija obezbeđenih ličnim kontaktima i sl. Ovo važi i za štampu zbornika *Almaški kraj*, kao i za okupljanja „Almašana", koji do otvaranja Svilare nisu imali svoj prostor već su se okupljali u lokalnoj „Kafanici". Tek u narednoj fazi, 2018. godine, stiže projektna podrška za projekat „Intelektualna topografija Almaškog kraja" koji je bio deo aplikacione knjige za dobijanje titule Novi Sad – Evropska prestonica kulture.[5] Dugogodišnje ulaganje ličnih resursa pokazuje da

[5] Almašani su pozvani u drugom krugu pisanja tzv. *bid booka*, nakon što je Panel Evropske komisije vratio prvu aplikacionu knjigu na doradu, da se uključe pisanjem

su aktivisti bili duboko uvereni u ispravnost onoga za šta se zalažu i da su imali snažnu motivaciju da se za to bore.

4. Faza saradnje sa institucionalnim akterima i uključivanje u projekat Novi Sad EPK (2016–2019)

Vidljivi rezultati dotadašnjih aktivnosti počeli su da se pojavljuju u ovom periodu. Ovde je važno naglasiti događaje, projekte ili aktivnosti koji imaju *ulogu katalizatora* u procesima upravljanja kulturnom baštinom, što znači da iniciraju, kanališu i podstiču procese u oblasti upravljanja baštinom. U prethodnim fazama *prvi katalizator* je bio projekat izgradnje bulevara protiv kojeg se pobunila lokalna zajednica. *Drugi katalizator* bilo je objavljivanje zbornika *Almaški kraj*. *Treći katalizator* bilo je obeležavanje jubileja tri veka od osnivanja Almaškog kraja koje je obeleženo 2017. godine u saradnji „Almašana" i dve ključne gradske institucije u oblasti kulturne baštine: Zavoda za zaštitu spomenika kulture i Arhiva grada Novog Sada. Pripreme za ovo obeležavanje započete su 2016. godine i označile su važan iskorak u uspostavljanju saradnje između civilnog i javnog sektora. Dakle, podizanje nivoa svesti i zagovaranje postepeno su ojačali kapacitete svih aktera da od sukoba i nerazumevanja 2005. stignu do konstruktivnog i pozitivnog međusobnog dijaloga. *Četvrti katalizator* bilo je proglašenje Novog Sada za Evropsku prestonicu kulture 2016. godine i realizacija do tada utopijske ideje – regeneracije napuštene fabrike svile u prostor namenjen kulturi. Aktivisti udruženja ocenili su da je to neponovljiva prilika za realizaciju jednog od projekata za koji su se dugo zalagali – regeneraciju stare Svilare, zvane Bojadisaona. Regeneracija Svilare, koja je danas jedno od najposećenijih kulturnih središta u Novom Sadu, zahteva posebnu

svog projekta. Poziv je prihvaćen i projekat „Intelektualna topografija Almaškog kraja" uključen je u finalnu verziju aplikacione knjige kojom je osvojena titula EPK. Pored ovog projekta, Almašani su u daljem organskom razvoju saradnje najaktivnije učestvovali i u projektu „Kulturne stanice" u okviru kojeg je realizovan projekat *Svilara*. Link: https://novisad2022.rs/wp-content/uploads/2021/06/Novi-Sad-2021-aplikaciona-knjiga.pdf (pristup: 25. 12. 2022).

obradu. Ovde je dovoljno reći da se fokus zajedničke energije potpuno različitih aktera na jedan konkretan i prostorno i vremenski usko definisan cilj, pretvorio u izuzetno uspešan projekat sinergijskog karaktera, čija je vrednost veća od pukog zbira unesenih vrednosti pojedinačnih aktera. Vrednost i značaj regeneracije Svilare obogaćeni su za dodatnu vrednost, proisteklu iz udruživanja, i u tom smislu Svilara kao projekat nadilazi pojedinačne kapacitete aktera koji su učestvovali u njenoj regeneraciji. Ona je pomalo ispred svakog od njih pojedinačno, postajući na taj način generator društvenih inovacija i promena, uzor kome se teži. Da je bilo koji od aktera, bez obzira na veličinu i značaj, izostao iz ovog procesa, izostao bi i rezultat. Posebna lepota tog procesa upravo i jeste u tome što su u njega bili uključeni članovi jedne male lokalne zajednice, menadžment projekta „Novi Sad – Evropska prestonica kulture", zatim *gradski*, *pokrajinski*, pa čak i *republički nivoi* vlasti oličeni u Vladi Republike Srbije. Početak rada Svilare kao Kulturne stanice u okviru projekta Novi Sad EPK, prevazišao je sva očekivanja i projekcije. Svilara je otvorena 23. 10. 2018, a do kraja 2019. imala je više od 40.000 posetilaca, 540 programa i 4.300 učesnika i realizatora programa! Ovakav trenutni i veliki uspeh uperio je sva svetla ka Almaškom kraju, uključujući i konstantnu temu zaštite i obnove kulturne baštine, te se može konstatovati da je *peti katalizator* bila Svilara. To je rezultiralo ostvarenjem cilja za koji su se „Almašani" zalagali od početka svog rada – proglašenje Almaškog kraja za prostorno-ambijentalnu celinu od posebnog značaja odlukom Vlade Republike Srbije u junu 2019. godine. Ovaj čin bio je deo posebnog zagovaračkog procesa koji nikada nije prekidan i ne bi bio postignut bez ličnog zalaganja gradonačelnika Novog Sada. Zaštita je uvedena u poslednjem trenutku, dok je zgradi bivše Kožare koja se nalazi preko puta Svilare pretilo rušenje, a predlogu za dobijanje statusa zaštićene ambijentalne celine za Almaški kraj dostavljenom Vladi isticao rok. Almašani su uspeli da u poslednjem trenutku o svemu tome obaveste tadašnjeg gradonačelnika Novog Sada i bili su svedoci njegovog ličnog angažmana, koji je nekoliko dana nakon sastanka rezultirao odlukom

Vlade Republike Srbije o proglašenju Almaškog kraja za zaštićenu ambijentalnu celinu. Složenost mehanizama delovanja, instanci odlučivanja, birokratsko-administrativnog aparata u čijim se hodnicima nepovratno gube mnoge važne odluke, teme i dokumenta, neposrednim učešćem u ovom procesu za „Almašane" bilo je demistifikovano. Bilo je jasno da su preko birokratsko-administrativnih mehanizama i aparatčika predstavnici urbanističkog lobija uspevali da godinama odlažu započeti proces trajne zaštite Almaškog kraja, čak i uprkos jasnom stavu ključnih donosilaca odluka da je ta zaštita potrebna. Sticajem dobrih okolnosti, „Almašani" su uspeli da u foto-finišu dođu do gradonačelnika, objasne mu neposredno situaciju na terenu i svedoče njegovoj trenutnoj reakciji ka svim uključenim instancama: od Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Novog Sada, do Vlade Republike Srbije. Konkretan opis ovog procesa naveden je ovde sa ciljem dodatne demistifikacije i podsticaja drugim akterima da nikada ne odustaju od ostvarenja ciljeva koje smatraju ispravnim, kao i da ne podležu epidemiji apriornog prihvatanja opštih mesta, predrasuda, neproverenih informacija i teorija zavere koje sugerišu da je „sve to odavno odlučeno na nekom visokom mestu". Uloga birokratskog aparata srednjeg, pa čak i nižeg nivoa, ne treba da bude zanemarena u sagledavanju procesa upravljanja baštinom, jer, prema iskustvu „Almašana", investitorski lobi se oslanja i na ove nivoe birokratskog aparata, koristeći sve potencijalne rupe u propisima koje upravo ovaj nivo birokratskog aparata najbolje poznaje (između ostalog i zbog toga što ima kontinuitet u ustanovama u odnosu na funkcionere koji se menjaju u skladu sa političkim ciklusima).

Kada je reč o Svilari, ilustrativno je pomenuti da je autorka ovog članka, kao aktivistkinja „Almašana", aplicirala za učešće u međunarodnom projektu za jačanje kapaciteta u oblasti kulturnog menadžmenta koji su kreirale tri evropske prestonice kulture: Novi Sad, Rijeka i Temišvar. Motiv za aplikaciju bila je potreba da se neko od predstavnika udruženja direktnije uključi u ove procese koje su „Almašani" od početka videli kao ogromnu šansu. Nakon prolaska kroz oštru selekciju i okončanja

obuke, autorka najpre ostaje deo saradničkog tima EPK, a potom postaje i koordinatorka Kulturne stanice Svilara.

5. Faza internacionalizacije (2019–2022)

„Almašani" su se u projekat „Novi Sad – Evropska prestonica kulture" uključili pisanjem projekta „Intelektualna topografija Almaškog kraja" u okviru druge aplikacione knjige kojom je Novi Sad osvojio titulu Evropske prestonice kulture. Ovaj projekat je u punoj meri realizovan upravo u novoootvorenoj Kulturnoj stanici Svilara i period od kraja 2017. godine do danas za aktiviste „Almašana" i članove ove lokalne zajednice predstavlja period ostvarenja snova. Nakon odobravanja realizacije projekta Svilara, preko neočekivano uspešnog početka rada Svilare, dobijanja statusa zaštićene ambijentalne celine, uspostavlja se kontakt, takođe u okviru procesa međunarodne razmene EPK, sa Faro mrežom Saveta Evrope, s kojom je Fondacija Novi Sad – Evropska prestonica kulture imala saradnju. Faro mreža Saveta Evrope okuplja aktivne lokalne zajednice koje koriste kulturnu baštinu kao potencijal za razvoj, na način definisan Faro konvencijom Saveta Evrope.[6] Fondacija Novi Sad EPK odlučuje da predstavnike ove mreže u studijskoj poseti Novom Sadu, uz još nekoliko odabranih slučajeva, upozna i sa dešavanjima u Almaškom kraju. Nakon ove posete rađa se ideja o apliciranju „Almašana" za članstvo u ovoj mreži. Bez ulaska u detalje ovog procesa, koji je, sam po sebi, takođe značajno razvio kapacitete „Almašana", ovde ćemo reći da je on takođe bio uspešan i da su „Almašani" od 2019. godine ponosni članovi Faro mreže Saveta Evrope. I ne samo to, u nekoliko važnih publikacija i prilika, studija slučaja Almaškog kraja iznosi se u okviru ove mreže kao

[6] Nakon procesa selekcije kojim su „Almašani" postali članovi Faro mreže Saveta Evrope, oni su realizovali prevod publikacije *Napred sa kulturnim nasleđem*, u saradnji sa Savetom Evrope, na srpski jezik. Ova publikacija predstavlja primere dobre prakse i pojašnjava neke od osnovnih principa Faro konvencije, kao i njihovu primenu u praksi. Link: https://rm.coe.int/faro-konvencija-napred-sa-kulturunim-nasledem/1680a11088 (pristup: 25. 12. 2022).

Slika 2. Akcija čišćenja Almaškog kraja u organizaciji Almašana i EU info kutka Novi Sad (foto: Stanko Gagrčin, 27. 4. 2022)

primer dobre prakse. Poslednje u nizu bilo je učešće na godišnjoj Faro konferenciji u Bordou 2022. koju su „Almašani" otvorili.

Ono što se u Faro mreži posebno ističe kao kvalitet i što ovaj slučaj kvalifikuje kao primer dobre prakse, čak i u evropskim okvirima, jeste upravo saradnja između civilnog i javnog sektora, koja se u ovakvoj meri i na ovakav način retko sreće. Učlanjenje u Faro mrežu Saveta Evrope je *šesti katalizator* u procesima upravljanja kulturnom baštinom u Almaškom kraju. Nakon ovoga, pažnja javnosti, a posebno donosilaca odluka na gradskom i pokrajinskom nivou dodatno se usmerava na Almaški kraj. Odlične medijske reakcije na ovako uspešan izlazak na međunarodnu scenu podstakle su i olakšale donosiocima odluka preduzimanje ključnog koraka, koji je upravo u toku, a to je projekat urbane rekonstrukcije Almaškog kraja zasnovan na očuvanju i interpretaciji njegove kulturne baštine. Pre nego što opišemo detaljnije ovaj projekat, treba reći da je članstvo u Faro mreži, kroz razmenu iskustava, upoznavanje sa sličnim praksama

u Evropi, dodatno doprinelo razvoju autorefleksije kod „Almašana". Svest o tome da je ono što se do tada smatralo usko lokalnom temom i nečim što je zanimljivo samo na mikronivou, zapravo važno i zanimljivo i drugim akterima na evropskom nivou, doprinela je razvoju novog senzibiliteta i duha među članstvom i aktivistima „Almašana". Ovo je podstaklo međunarodnu saradnju „Almašana", pa su tako do sada realizovana dva međunarodna projekta: „Sava Tekelija i Sava Vuković" u Budimpešti, koji je podržalo Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, i „Savremene tvrđave kulture: Boka, Trebinje, Novi Sad", koji je podržao Fond za Zapadni Balkan. „Almašani" su u oktobru 2022. pokrenuli inicijativu za formiranje *nacionalne Faro mreže u Srbiji*, čija je realizacija u toku, a posebno je značajno uspostavljanje saradnje između Univerziteta *Jaume Primera* u Kastiljonu (Španija) i Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, o čemu je u decembru potpisan i zvaničan ugovor o saradnji, na inicijativu „Almašana" i partnera iz Faro Mreže sa Univerziteta Jaume Primera kroz platformu Faro mreže.

6. Faza urbane rekonstrukcije Almaškog kraja zasnovane na interpretaciji kulturne baštine (2022–2029)

Kao rezultat svih navedenih aktivnosti i faza, 24. 12. 2021. godine grad Novi Sad i Pokrajinska vlada potpisuju sporazum o zajedničkom ulaganju u rekonstrukciju Almaškog kraja upravo u Svilari. Ideja ovog projekta je da bude sveobuhvatan, da se ne odnosi samo na obnovu fasada već i na obnovu kompletne infrastrukture u koju nije ulagano još od šezdesetih godina prošlog veka; na definisanje i akcentovanje javnih prostora i trgova u skladu sa principima zaštite i prezentacijom nematerijalne baštine kroz nazive trgova; na postavljanje informativnih obeležja i signalizacije; definisanje parternog uređenja i ambijentalne rasvete, opet u skladu sa principima zaštite; revitalizaciju zelenih površina čemu je posvećena posebna pažnja. Činjenica da ovaj projekat prvi put vodi Zavod za zaštitu spomenika kulture, a ne Zavod za izgradnju grada ili Uprava za imovinu, govori o prioritetu

urbane rekonstrukcije Almaškog kraja, a to su očuvanje i interpretacija njegove kulturne baštine. Izjave donosilaca odluka – političara, svedoče o tome da ih je proces podizanja nivoa svesti od 2005. do danas senzibilisao na temu baštine, ili u najmanju ruku, da je ova tema postala društveno afirmativna i poželjna, što je svakako jedan od osnovnih ciljeva podizanja nivoa svesti o značaju neke teme (Kisić, Tomka 2018, 7). „Kad prolazite ulicama koje nose najvažnija imena ljudi naše istorije, onda ne možete da se ne zapitate da li ova generacija političara može da iznese obnovu", kaže predsednik Pokrajinske vlade Igor Mirović, dok tadašnji gradonačelnik Novog Sada Miloš Vučević naglašava participativnu dimenziju: „Projekat razvoja Almaškog kraja je nešto na čemu su insistirali građani ovog dela grada. Oni su nas pokretali da budemo posvećeniji."[7] Participativnost koju posebno ističe bivši gradonačelnik Novog Sada, izražena je i kroz formiranje Radne grupe za obnovu Almaškog kraja u kojoj, opet po prvi put, sede i predstavnici lokalne zajednice, odnosno „Almašana". U ovoj grupi nalaze se i predstavnici svih relevantnih ustanova na području Almaškog kraja: Matice srpske, Arhiva Grada, Svilare, predstavnici projektanata, Zavoda za urbanizam, kao i predstavnici Grada i Pokrajinske vlade. Na čelu ove grupe nalazi se gradonačelnik Novog Sada.[8]

Zadatak „Almašana" u ovom procesu jeste da se čuje glas lokalne zajednice u vezi sa ovom temom, i to u svim njenim fazama, od pripremne do nadzorne faze. Ovo se obezbeđuje organizacijom javnih okupljanja lokalne zajednice u Svilari (do sada organizovano četiri okupljanja), kojima prisustvuju predstavnici Zavoda za zaštitu spomenika, projektantske kuće, grada Novog Sada, Almašana i drugih nadležnih službi, odgovarajući na

[7] Izjave su zabeležen prilikom zvaničnog potpisivanja ugovora o saradnji Grada i Pokrajine na projektu urbane rekonstrukcije Almaškog kraja 24. 12. 2021. Link: https://nsuzivo.rs/istaknuto/vucevic-i-mirovic-potpisali-gradice-se-pesacko-biciklisticki-most-bice-obnovljeni-objekti-u-petrovaradinu-i-ureden-almaski-kraj (pristup: 25. 12. 2022).

[8] Ovo telo sastaje se na mesečnom nivou i ima konsultantsku, savetodavnu i nadzornu ulogu (ne misli se na formalni nadzor u građevinskom smislu, već na nadzor poštovanja principa zaštite) u procesu urbane rekonstrukcije Almaškog kraja.

pitanja i predloge građana. Takođe, društvene mreže i imejl „Almašana" otvoreni su za pitanja i predloge građana. Posebno je važno istaći da je po dogovoru „Almašana" prvi put uspostavljen direktan kanal komunikacije svih zainteresovanih građana koji imaju prebivalište na području obuhvaćenom rekonstrukcijom s direktorom Zavoda za zaštitu spomenika kulture pisanim putem ili zakazivanjem sastanka u Zavodu.

Reakcije građana, za sada, nakon što su započeti deo rekonstrukcije kanalizacione mreže i rekonstrukcija dela fasada koja se prvi put finansira iz javnih fondova, uglavnom su pozitivne. Činjenica da se fasade (a to podrazumeva i krovove, prozore i kapije kuća) rekonstruišu iz javnih fondova kod dobrog dela građana izazvala je nevericu, jer se ništa slično, izuzimajući podgrađe Petrovaradinske tvrđave, do sada nije desilo. Detaljne prezentacije plana rekonstrukcije i mogućnost građana da se o njemu izjasne u svim fazama po svemu sudeći utiče na to da je broj prigovora mali. Ovde je važno istaći i to da je planski osnov rekonstrukcije – Plan generalne regulacije Almaškog kraja u Novom Sadu nagrađen Prvom nagradom u kategoriji generalnih planova na 31. međunarodnom salonu urbanizma u Čačku 2022. godine. Princip uvažavanja stručnosti, pored principa participativnosti, ističe se u ovim procesima kao ključni preduslov za njihovu uspešnost.

ZAKLJUČAK

Uloga građana i lokalnih zajednica u procesima upravljanja kulturnom baštinom može i treba da bude aktivna i značajna. Oblasti u kojoj ovi akteri mogu da pruže najveći doprinos jesu upozoravanje javnosti na ugroženost baštine, podizanje nivoa svesti o značaju kulturne baštine, zagovaranje konkretnih projekata kroz komunikaciju sa svim relevantnim akterima i donosiocima odluka u oblasti upravljanja kulturnom baštinom. Najviši stepen njihovog učešća jeste u procesima kreiranja planova koji se, direktno ili indirektno, odnose na kulturnu baštinu. Do ovog nivoa

učešća u procesima upravljanja kulturnom baštinom dospelo je udruženje „Almašani" iz Novog Sada, i to nakon šesnaest godina aktivnog bavljenja podizanjem nivoa svesti i zagovaranjem projekata zaštite, valorizacije i reinterpretacije kulturne baštine Almaškog kraja.

Za aktivno i produktivno uključivanje građana u procese u oblasti kulturne baštine potrebni su određeni okidači – katalizatori. To su događaji, projekti i procesi, koji imaju ulogu motivacionog pokretača, kohezionog faktora i akceleratora nekih procesa.

Procesi u oblasti kulturne baštine jesu procesi dugog trajanja, nema brzih i lakih rezultata. To znači da su za kontinuitet u aktivnostima i za postizanje rezultata neophodni čisti i jaki motivi, duboko uverenje da su vrednosti za koje se akteri zalažu zaista univerzalne i važne. Bez takvog uverenja i takve motivacije, u uslovima u kojima ova aktivnost ne samo da nije profitabilnog karaktera, već od aktivista zahteva znatno ulaganje ličnih resursa: vremena, novca, kulturnog i društvenog kapitala, bavljenje temom kulturne baštine na nivou građanskog aktivizma ne samo da ne može biti dugoročno i učinkovito već nije ni moguće.

Dugoročno bavljenje ovom temom koje postiže vidljive rezultate zahteva posvećenost, fokusiranost, spremnost za saradnju i razgovor sa svim relevantnim akterima i donosiocima odluka. Postizanje kvalitetnih rezultata u ovoj oblasti, nije moguće bez saradnje civilnog i javnog sektora: članova lokalne zajednice, donosilaca odluka, nadležnih institucija u oblasti zaštite i struke.

Svi oblici umrežavanja, na nacionalnom i internacionalnom nivou izuzetno su korisni i imaju ulogu važnog katalizatora.

BIBLIOGRAFIJA

Literatura

Bourdieu, P., Passeron, J-C. 1970. *La reproduction. Elèments pour une théorie du système d'enseignement*, Paris: Editions de Minuit.

Đekić, M., Silađi, M. 2013. „Narodna arhitektura i poljoprivredni život u Almaškom kraju". U: *Almaški kraj* – Novi Sad: Prometej.
Grdinić, N. 2020. *Vodič kroz Almaški ambijent*. Novi Sad: Društvo građana Podbare Almašani.
Kisić, V., Tomka, G. 2018. *Awareness raising & advocacy: Learning kit for heritage civil society organisations*. The Hauge: Europa Nostra.
Polić, D. 2016. „Uloga graditeljskog nasleđa u savremenim prostornim transformacijama Novog Sada" [doktorska disertacija]. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
Vujović, S. 2020. *Cultural heritage – how to preserve and use: Centuries of Bac contribution, Petrovaradin: Provincial Institute for the Protection of Cultural Monuments*. Belgrade: Sluzbeni glasnik.

Elektronski izvori

https://novisad2022.rs/wp-content/uploads/2021/06/Novi-Sad-2021-aplikaciona-knjiga.pdf (pristup: 25. 12. 2022).
https://nsuzivo.rs/istaknuto/vucevic-i-mirovic-potpisali-gradice-se-pesacko-biciklisticki-most-bice-obnovljeni-objekti-u-petrovaradinu-i-ureden-almaski-kraj (pristup: 25. 12. 2022).
https://rm.coe.int/faro-konvencija-napred-sa-kulturunim-nasledem/1680a11088 (pristup: 25. 12. 2022).
https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-active-members/-/asset_publisher/E3FT1EVQJST8/content/almasani-association?inheritRedirect=false (pristup: 24. 12. 2022).

CULTURAL HERITAGE MANAGEMENT – CASE STUDY OF ALMAŠKI KRAJ IN NOVI SAD

Abstract. *The emergence of new key actors in cultural heritage management – citizens and local communities – and their increasingly significant role in the circumstances where they show potential, compared to the almost unquestionably dominant role of the institutional sector, can be called a true Copernican Revolution in the field of cultural heritage protection. The increase in the degree of participation in the processes of cultural heritage management according to the model described in the Faro Convention of the Council of Europe, although still far from sufficient, is visible in*

Serbia. The case study that illustrates this thesis refers to the activities of the non-governmental organization Almašani from Novi Sad, founded in 2005, and to the activities of a broad informal network gathered around this organization, in the period from the establishment of the organization until the end of 2022. The basic methodological instrument applied in the research is participant observation, given that the author is an activist of the Almašani organization, and in the last five years has been involved in these processes through two other roles: as the coordinator of the Faro network of the Council of Europe for Serbia and the coordinator of the Svilara Cultural station. Based on the experience of Almašani, for these processes to be successful, they should be based on: strong motivation, good organization, focus, cultural capital of the local community and continuous readiness for true dialogue in long-term processes such as cultural heritage management processes. In this way, the processes of raising awareness and advocacy can lead to deep and visible changes in the field of cultural heritage management, such as: an increase in the relevance of citizens and local communities in the processes of cultural heritage management, the use of cultural heritage as a means for the development of the local community (development understood as a qualitative category, as opposed to quantitative, reflected in growth), and the development of a culture of dialogue between actors from the civil sector with all other actors, primarily representatives of the public sector (decision-makers), the media and the private sector.

Keywords: *cultural heritage management, raising awareness, advocacy, local community, Almaški kraj, Faro Convention*